

VÕRUMAA
*kadunud
vaated*

Aare Olander

VÕRUMAA

*kadunud
vaated*

Toimetanud Marin Vinkel

Kujundanud Andres Tali

© Aare Olander ja Tänapäev, 2017

Fotod © Autorid, erakogud ja muuseumid (allikad täpsemalt raamatu lõpus)

ISBN 978-9949-85-250-5

Trükitud AS Printon trükikojas

www.tnp.ee

Sisukord

<i>Sissejuhatus</i>	7
Võru linna ajalugu	11
Rõuge aleviku ajalugu	18
Võru	21
1. Turuplats	22
2. Kesklinnast Nöörimaale	84
3. Jüri tänav	122
4. Kesklinnast Tamula äärde	162
5. Kreutzwaldi tänav	212
6. Kandle aiast Kubijale	254
7. Suur Munamägi ja Haanja	298
Rõuge	312
<i>Kirjandus</i>	345
<i>Tänavate ja paikade register</i>	347
<i>Fotode allikad ja autorid</i>	350

Sissejuhatus

*Mu hällipaik, mu kodu, Võrumaa,
Kun sinikupulised kummad mäed,
Mu laul on sulle, teisiti ei saa!
Kun kohinaga jooksvad pärlijõed
Ja aasanõlvad tikit lillega,
Jää ikka puhtaks luuletempliks sa,
Kuis olen kasvand sulle, Võrumaa.*

Võrumaa on üks eriline paik, mis paneb luuletajad luuletama ning kunstnikud maalima ja joonistama. Need värvid on oma ainsa luulekogu «Rõuge kiriku kell» (1924) alustuseks kirja pannud Juhan Jaik. Ei saa ka „Kadunud vaadete“ sari teisiti. Kunagise Vana-Võrumaa vaated ühte raamatusse ei mahtunudki. Käesolev, sarja viies raamat, jääb tänapäevase Võrumaa piiridesse, kuues hõlmab paiku, mis nüüd kuuluvad Põlvamaa alla. Osa Võrumaast on välja jäänud nii viiendast kui kuuendast – Vastseliina ja Obinitsa idas ning Antsla ja Pokumaa kant läänes –, peamiseks põhjuseks, et autoril puudub nende piirkondadega isiklik kokkupuude. Küll aga on raamatus peale Võru linna (530 fotot) esindatud maakonna kauneimad paigad: Haanja ja Munamägi 25 fotol ning Rõuge 53 fotol. Neli lehekülge raamatu lõpus on pühendatud autorile perekondlikult tähtsale Kellämäe külale Luhasoo serval Läti piiri ääres.

Vanimad Võru linna kujutavad fotod (siin raamatus 104 ja 186) on dateerimata, foto 104 võib olla tehtud juba 1860ndatel. XX sajandi alguse Võrust annavad hea ettekujutuse Ajaloomuuseumis hoitavad klaasnegatiivid, mis on pärit Õpetatud Eesti Seltsilt ja mille on arvatavasti teinud Jaan Kristin. 1908. aastal avas oma ateljee esimene tuntum Võru päevapiltnik Jaan Niilus, kes on jäädvustanud nii linnavaateid kui Vabadussõja sündmusi ja osavõtjaid. 1920ndail pildistas linna ja andis välja postkaarte Johannes Pajo, kes 1931. aastal salakuulamise eest vangi mõisteti. Samal ajal kogus tuntust Gustav Zopp, vabariigi aja Võru esipiltnik. Tema ateljee aknast

(foto 557) salaja tehtud fotod Võrru sisenevast punaarmeele olevat 1951. aastal olnud ajendiks fotograafi küüditamisele. Nii Niiluse, Pajo kui Zoppi fotod ja postkaardid on rikkalikult esindatud Võrumaa Muuseumi fotokogus. 1950ndatel oli viljakaim Võru linna pildistaja Hillar Uusi, hilisemate kaunite loodusfotoalbumite autor. 1960ndatest alates on Võru linna kõikvõimalikest vaatepunktidest ja kõikvõimalike sündmuste puhul jäädvustanud Mati Pakler.

Võru linna fotod jagunevad siin raamatus 6 peatükki.

1. Turuplatsi neli külge, koos vaadetega Katariina kiriku tornist igasse ilmakaarde.
2. Turuplatsilt kirde ja ida suunas, kuni Kirumpää lossi säilinud müürijuppideni, ja tagasi üle bussijaama ning mööda Lembitu tänavat Kesklinna parki.
3. Mööda Jüri tänava kirdeserva turuplatsile ja mööda edelaserva tagasi.
4. Turuplatsilt järve poole viivaid tänavaid pidi alla, üle staadioni ja Itaalia silla Liitvani ning piki Tamula kallast tagasi.
5. Mööda Kreutzwaldi tänavat Krümmeri koolist Tiganiku poeni (ehk Katariina alleest Paju tänavani), vaheldumisi mõlemale poole tänavat vaadates.
6. Kandle majast ja aiast Jüri ja Kreutzwaldi tänavat pidi rongijaama, möödudes kolmest koolimajast, piirituse- ja linavabrikust ning gaasianalüsaatorite tehastest. Lõpuks külastatakse Kotkakodu Kubija järve ääres, jäetakse aga igaks juhuks puutumata Kubija sõjaväelinnak, et mitte jagada Johannes Pajo ja Gustav Zoppi spiooni-saatust.
7. peatükk tutvustab Võrumaad Suure Munamäe tornist ja torni ennast.
8. peatükk on pühendatud Rõuge kaunistele vaadetele, raamatu lõpulehekülgedel on kujutatud kaht majapidamist Võrumaa lõunaserval Kellämäel, mis on olulised eelkõige autorile endale.

Üle-eestilistest arhiividest ja muuseumidest, samuti Võrumaa Muuseumist pärit fotode juurest leiab täpse allikaviite. Ülejäänud fotode juures on esitatud allika või autori nimi. Fotod on dateeritud nii täpselt, kui võimalik, lähtudes nii foto arhiivandmetest,

postitempli kuupäevast kui raamatu autori hinnangust. Nüüdisaja fotod on autor teinud 2012. a oktoobrist 2017. a oktoobrini.

Kaartidest esindab Võru linna maamõõtja A. Jacoby töö (raamatu esikaane siseküljel), mis on dateeritud 1912. aastaga. See on üsna mitmest sarnasest linnaplaanist kõige hilisem ja detailrikkam. Kaart asub Läti Riiklikus Ajalooarhiivis (LVVA f 6828-4-534), koopia eest tänan Tõnu Raidi. Rõuget kujutab raamatu tagakaane siseküljel 1924. aastal valminud «Rõuge suvituskoha plaan. Tervishoidlise kaitse alla võetav piirkond» (Riigiarhiiv ERA.T6.3.2058).

Tänavate ja muude paikade leidmisel on lugejale abiks register raamatu lõpus, kus on loetletud fotodel jäädvustatud tänavad, väljakud, tähtsamad paigad ja ehitised. Sulgudest leiab varasemad tänavanimed, sealhulgas XIX sajandi saksakeelsed nimed. Raamatu tekstides on kasutatud nii tänapäeva kui vana aja nimesid, olenevalt kontekstist üht või teist eelistades.

Võru linna ajalooost on senini kirjutatud üksainus põhjalik ja kõiki valdkondi hõlmav teos – «Võru linna ajalugu», autoriks Raimo Pullat. Raamat on pühendatud linna 200. sünnipäevale 1984. aastal ning on asjalik ja detailirohke, täielikult siiski ajastu teemasid ja hinnanguid vältimata. 1990ndaist alates on ilmunud põhjalikke käsitlusi linna üksikute eluvaldkondade ning asutuste kohta: Kandle selts ning Võru teatri- ja muusikaelu, Tööstustehnikum, Võrusoo kool, Võrumaa jalgpall, 1920–30ndate autod jne. Üksikute hoonete ajalooost leiab põhjalikke ülevaateid kohalikest ajalehtedest, autoriks peamiselt Artur Ruusmaa. Võru vanalinna kõigist hoonetest on 2011. aastal linnavalitsuse tellimusel põhjaliku inventuuri teinud Aigar Needo.

Mitmekesine on olnud Võru linna kajastamine memuaar- ja ilukirjanduses. Oma kooliaastate (1901–1907) Võrust on «Väikelinna moosekandis» pikalt kirjutanud Artur Adson, muuhulgas on tollase koolipoisi silmade läbi kirjeldatud turuplatsi ja mõlema peatänava olulisemaid maju, nii nagu need kirjutajale 40 aastat hiljem meenusid. Võru kirjaniku Voldemar Raidaru lastejuttude taustana on autori kodulinna 1920. aasta

paiku üsna täpselt kirjeldatud. Kreutzwaldi tänavast on Raidaru kirjutanud koguni poemi, mida ka siin raamatus on paari foto juures tsiteeritud. Siinkohal tänan südamest Helle Laanperet, Võru Lasteraamatukogu juhatajat, kes mind Adsoni ja Raidaru teoste, aga mitme teisegi raamatu ja asjalike ajaleheartiklite juurde juhatas ning nii mõnegi paiga ajaloos selgusele jõuda aitas.

Rõuge kohta avaldatu on valdavalt piirdunud lehekülgedega Võrumaad tutvustavas turismikirjanduses. Viimasel kümnekonnal aastal on ilmunud raamatud Rõuge kihelkonna rahvapärимusest, linnuse ja muinasküla minevikust ning küla taastamisest, samuti kohaliku tuletõrje ajaloost. Põhjaliku ülevaate Rõuge mõisa ja pisut ka aleviku arengust XVI–XX sajandil on oma bakalaureusetöös kirja pannud Maive Mürk. Rõuge fotode paikapanekul ja info täiendamisel oli autorile suureks abiks Marko Kukk.

Suurepärase koostöö eest Võrumaa Muuseumiga, kust on pärit raamatu 422 ajaloolisest fotost 232, tänan Artur Ruusmaad ja Tiia Haugi. Veel viimasel minutil enne käsikirja sulgemist lisandus põnevaid fotosid, mis nõudsid raamatusse pääsemist (212, 246, 419, 511). Samuti tänan Mati Paklerit, samas vabandades, et tema 1984. aasta värviline slaidiseeria vikerkaarevärvides Võru linnast siin raamatus must-valgena on esitatud. Taas kord olgu tunnustatud „Kadunud vaadete“ alalised koostööpartnerid: Filmiarhiiv, Ajalooarhiiv, Eesti Rahva Muuseum, Ajaloomuuseum, Arhitektuurimuuseum, Rahvusraamatukogu, Kirjandusmuuseum, Tuletõrjemuuseum, seekord ka Järva Muuseum. Lõpetuseks tänan kõiki Kellämäe külast pärit Allaseid (sealhulgas oma peret, kes fotol 859 on end tagaplaanile sättinud) ja soovin külale veel kaua aastaid kestmist.

VÕRU

«Vagula ja Tamula järvede ning Tamulast välja voolava Võhandu jõe ääres kulges 1226. aasta paiku tee Tartust Pihkvasse, see tee on alles tänini. Tee ümbrus oli soine ning kaetud paksu ja läbimatu metsaga. Võhandu jõkke suubus ojake, mida kohalikud kutsusid «Võru» – nii nimetati kalapüügiks kasutatavaid võrusid, mille külge olid kinnitatud kalavõrgud. Kogu eesti elanikkond, kes elas nimetatud järvede ääres, elatus kalapüügist.»

Nii alustab oma ülevaadet Võru ajaloost Nikolai Bežanitski, kes oli 1891–1904 Võru praost ja kelle bolševikud 1919. a jaanuaris Tartus Krediidkassa keldris mõrvasid. Ülevaade ilmus Riias 1895. aastal toimunud 10. arheoloogide kongressi materjalide kogumikus.

Bežanitski jätkab: «Sellel madalal ja soisel maastikul, kohas, kus Võru oja suubub Võhandu jõkke, kõrgus sakslaste kindlus, mida nimetati Kirumpääks. Kindluse püstitasid saksa ordurüütlid piiskop Hermanni juhtimisel 1226. aastal ning see oli mõeldud ordu huvide ja valduste kaitseks naabrite – Pihkva kubermangus elavate venelaste eest. Pool sajandit hiljem (1277) püstitas ordu otse Pihkvamaa piirile tunduvalt võimsama kindluse, mille nimeks sai Neuhausen (Vastseliina). ... Need kaks kindlust seisid teineteisest 27 versta kaugusel, mõlema ümber tekkisid väikesed asulad. Vaatamata ordurüütlite omavahelistele tülidele püsisid kaks lossi XVI sajandi keskpaigani, võideldes väliste vaenlastega ning maksustades ja rõhudes ümbruskonna elanikke.»

Millal Kirumpää lossi tegelikult püstitama hakati, ei ole uuemal andmeil siiski teada. Piiskop Hermanni tegemistest jutustatakse Läti Henriku kroonikas pikalt ja laialt, Kirumpää lossi seal aga ei mainita. Hermann oli üks piiskop Alberti (Riia linna ja Mõõgavendade ordu asutaja) viiest vennast, 1224 sai temast Tartu piiskop. Oma valduste kagupiiri kindlustamisest võis ta küll huvitatud olla.

Esimese kindla daatumina Kirumpää ajaloos on teada, et 1322. aastal purustas lossi Leedu vürst Gediminas. Lossi viimaste päevade alguses on ajaloolased aga

üksmeelel. 1558. a jaanuaris algas Liivi sõda. Teutooni ordu ja Tartu piiskop koondasid oma väed venelaste vastu Kirumpääle. Samal ajal piirasid venelased Vastseliina linnust. Saanud teate, et Vastseliina on vallutanud venelased, otsustas ordumeister Fürstenberg Kirumpäält Valga alla taganeda. Kirumpää kindlus pandi lahkudes põlema. XVII sajandi alguse Rootsi-Vene sõdades püüti seda veel taastada, aga pärast 1656. aastat on lossivaremeid üksnes laiali tassitud ja laguneda lastud.

Võru linna tegelik ajalugu saab alguse 1775. aastal, kui Katariina II kinnitas uue kubermanguseaduse ehk asehalduskorra. Eestimaa ja Liivimaa kubermangude asemele tulid Tallinna ja Riia kubermangud ehk asehalduskonnad. Riia kubermangus moodustati 8 kreisi ja neist üks, kuhu koondati 8 kihelkonda (Hargla, Karula, Urvaste, Kanepi, Põlva, Räpina, Vastseliina ja Rõuge), oli esialgu ilma keskuseta. 7. oktoobril 1783 andis Riia kindralkuberner George Browne teada, et uue kreisi keskuseks on välja mõõdetud maa-ala Põlva kihelkonnas Vana-Koiola mõisa juures. Uue linna nimeks saab Kirumpää-Koiküla ja soovijatele mõõdetakse majade püstitamiseks välja 40 ehituskrunti.

Peagi aga leiti uuele linnale parem koht. Bežanitski kirjutab: «Linnale leiti uus asupaik Tartu-Pihkva maantee ääres Võru mõisas, kus maastik oli avar, leidus heina- ja karjamaid, kaks kena järve ja jõgi, mis kõik kokku oli tulevastele elanikele mugav. Kui kindralkuberner Browne oli asjaoludest ette kandnud, andis Tema Keiserlik Kõrgus 6. juulil 1784 välja ukaasi soetada Võru mõis selle omanikult assessor parun Karl Ludwig von Mengdenilt 57 000 hõberubla eest [---] eesmärgiga rajada sellesse paika uus linn, kus leiaksid asupaiga linnavalitsus, politsei, kreisikohus, kreisikassa ning alama astme maakohus (нижний земский суд), et linna ja kreisi nimeks saavad Võru (Werro) ja et sealtpeale tuleb kõigil oma kohtuasjadega pöörduda vastavate kohtuasutuste poole Võrus.» Esimesed ametnikud eesotsas politseiülemaga (городничий) kolisid Võru mõisa endisesse peahoonesse 27. augustil 1784.

Esimese Võru linna ehitusplaani visandas kreisi maamõõtja Friedrich August Bohm 1785. aastal. Linna territooriumi piirideks olid Tamula järv, Vöhandu jõgi, Koreli

oja ja Võrusoo, suuruseks 307 hektarit ja neisse piiridesse jäi Võru linn 150 aastaks. Bohmi linnaplaan viidi ellu paari muudatusega. Bohmil oli saksa (ehk lutheri) kirik paigutatud võõrastemaja Tamula (fotod 433–437) kohale ja vene kirik Jüri-Vabaduse läänepoolsele nurgakrundile. Tartu maantee järgis Bohmil linnapiirist kuni Jüri tänavani ja edasi Kreutzwaldi-Petseri nurgast Pihkva suunas vana maanteetrassi, olles ainus täisnurkset linnaplaani rikkuv element. Tegelikult ehitati ka maantee põhjapoolne osa ehk Tartu tänav välja peaaegu täisnurksena.

Majad kerkisid linnaplaanile joonestatud 267 krundile tasapisi. 1864. aasta seisuga oli püstitatud 156 maja, neist vaid 12 kivist. Valdava enamuse moodustasid ühekordsed kõrge kelp- või viilkatusega puitelamud, küljega tänava ääres ja pikalt kvartali sisse ulatuva siseõuega. Nagu Võru ehitusmäärus nõudis, seisis enamik elamuid kõrgel vundamendil ja kandis kivikatust. Mitukümmend seda tüüpi maja on tänaseni enam-vähem algkujul säilinud, näiteks Kreutzwaldi majamuuseum, apteegimaja Jüri 15, publi Õlle 17 selle kõrval (Jüri 17), samuti Muffini kohvik ja ilusalong Vabaduse 7. Vähegi silmapaistvate kivihoonete ehituslugu peale kahe kiriku on ebaselge. Neist suurim – Krümmeri kool, hilisem võõrastemaja Rossija (fotod 505–518) – eksisteeris mingil kujul juba enne kooli asutamist 1831. Ruudukujuline kasarmukompleks Jekaterina kiriku kõrval oli rajatud ilmselt enne linna asutamist ja paiknes uute linnatänavate suhtes paarikümnekraadise nurga all, järgides kunagise Tartu tee trassi. Millalgi XIX sajandi keskpaiku on see lammutatud ja asendatud uue kasarmuhoonega (foto 256), mille ehitusajast täpsemad teated puuduvad. XIX sajandi keskpaiku valmivad vangimaja (foto 442) ja Stedingi apteek (foto 525), historistliku ilme saab Moelleri elamu (fotod 619...627). 1897. aastal lähevad käiku esimesed korpused Võrusoo tööstuskvartalis (fotod 640, 644). Kandle seltsimaja avatakse 1901. aastal.

1833. aastal saabus Võrru 29-aastane Friedrich Reinhold Kreutzwald, kes oli määratud siia linnaarsti ametisse ja jäi siia 44 aastaks. Nende aastakümnete unisest

provintsilinnast on palju kirjutatud. Lühidalt ja kujukalt teeb seda näiteks kohalik kirjamees Elmo Ploom (1907–1986) oma 1976. aastal ilmunud fotoalbumis «Võru»: *Tolleaegne vaevaliselt arenev, olemuslikult baltisaksalik ja vaimult kitsarinnaline Võru ei töotanud ärksale rahvuslikult meelestatud kultuuritahtelisele mehele midagi rõõmustavat. Suvel jalutasid tolmustel tänavatel kariloomad, turupäeviti kolisesid kahele peatänavale vaid osaliselt jätkuval munakivisillutisel talupoegade puutelgedega vankrid. Vahelduseks sekka ka mõni sakste uhke tõld või ratsutav keigar. Puiesteel valjult kombelised saksa emandad oma pitsidesse ehitud tütarde, päikesevarjude ja koeranässidega. Kõikjal saksa keel. Baltlastest meeste seltskond veetis aega napsi ja keeglimänguga, naised näputöö ja klatšiga. Õllepoode loeti Võrus veerandsada, polnud raamatukauplust, postigi toodi ja viidi Tartusse üksnes kord nädalas.*

Unises linnakeses oli ühtlasi vaikne, rahulik ja turvaline. Seda tõdeb oma Võru-ainelises mälestusteraamatus «Väikelinna moosekant» Artur Adson, kes 12-aastaselt 1901. aastal siia õppima ja elama asus: *... meie linna ei oleks saanud süüdistada jumalavallatuses. Nimelt seepärast, et tosina aastate jooksul ei juhtunud seal ühtegi tapmist, röõvmurdvargust ega julma vägivaldtegu; ei liikunud ka mälestusi sellesarnaste ülesastumistest. Kuid milleks asus siis Aleksandri ja Vee uulitsa nurgal too türmihoone oma paksude müüride, must-valgetriibulise vahiputka ja laudkastidega akende ees, mis võimaldasid türmisistujail ainult taevast vaadelda (foto 442)? Selleks, et teenida mitte üksi linna, vaid kogu maakonda, pidada seal hoiu peal mõnd hobusevarast, kui see kuidagi tagaajajate käest eluga oli juhtunud pääsema; ka selleks, et karistada mõnd usutaganejat, kui see seaduse keelust hoolimata vene usust luteri usku tagasi tuli...*

Võru kui pahedeta ja turvalise kreislinna kuulsus levis juba XIX sajandi algupoole üsna laialt. Seega võisid vanemad julgesti oma võsuke siia kooli saata ja Võrust sai üle Liivimaa tuntud koolilinn. 1831–1866 siin tegutsenud Krümmeri kool oli Võru õppeasutustest tuntuim, ühtekokku tegutses siin tippajal – 1860. aasta paiku – 7 kooli 40 koolmeistri ja 350 õpilasega, seda vaevalt 1500-ni ulatava elanike arvu juures.

Raudtee jõudis Võrru 1889. aastal, nagu Valkagi. Aga kui Valgast sai raudteelinn hulga tööstusettevõtete ja 1913. aastaks 16 000-ni kasvanud elanike arvuga, siis Võru arengule oli raudtee mõju väiksem. Linnaelanikke oli 1913. aastal 4800. Rongijaam oli kesklinnast kaugel, voorimehe sõit turuplatsilt rongijaama maksis ühe hobusega 30 ja kahega 50 kopikat (võrdluseks: hobustrammi piletihind Tallinas oli 5 kopikat). Ja see sõit mööda tollast Vee ehk praegust Kreutzwaldi uulitsat polnud lõbusõit.

Adson kirjutab: Vee uulitsat mööda sõidavad sisse kõik raudteejaamast tulijad ning Vastseliina, Rõuge, Antsla, Nursi ning Kasaritsade rahvad. Linnale hoopis lähedale jõudnuna käänab see tee Võru sood kartes kas või järve sisse ja saab sel kohal tingimata igal kevadel kestva üleujutuse turjale. Ta solistab nüüd tükikese maad edasi, raputab enese tärklisevabriku kohal veest lahti, muutub piiritusevabriku kohal juba hoopis tahedaks, jätab haleda «Juudi pargi» kõrvale ning jõuab Tiganiku kaupluse kohale täissillutisega kaetuna.

Siin on Adsonil ka kaks suuremat vabrikut ära nimetatud, mis sajandivahetusel Võrus tööle pandi: piiritusetehas (tootis 1897. a oktoobrist alates puhastatud piiritust) ja veidi jaama pool 1901. a avatud a/s Greif'i tärklisetehas. Kummalgi polnud sellistena pikka iga: tärklisetootmine lõppes 1910, piirituse puhastamine tuli katki jätta 1915. aastal sõjaaegse keeluseaduse tõttu. Piiritusevarud lasti Tamulasse voolata.

1920. aastal läksid mõlemad vabrikuhooned vastasutatud Võru Linatööstuse Ühisuse omandusse. Käiku läksid moodne linavabrik, saeveski, villatööstus, jahuveski, elektrijaam, taas algas piiritusepuhastus. Paraku ei jätkunud hoogu kauaks. Linatööstus suleti 1928. a peamiselt tooraine puudusel, kompleks renditi väikefirmadele, mis kokku suutsid pakkuda tööd vähem kui sajale töölisele. Tolle aja Võru edukaim ettevõtte oli vast Judeikinite sae- ja jahuveski Tamula ääres Vabriku 6 (1969. a detsembris valmis samal kohal samal aadressil 55 korteriga viiekordne elamu). Perekonnapea Jossef Judeikin (1843–1926) asus Võrru 1865 ning pani mõne

aastaga oma saeveski ja lauavabriku tööle. Poeg Meier Judeikin (1878–1942) juhtis ettevõtet vabariigi aastail, millalgi siis kuulus sellele Eesti suurima puidueksportija au. Märkimist väärib ka 1928. aastal Kasarmu tänavalt Liitvale kolinud Goldbergi parkalitöökoda, hilisema jalatsivabriku eelkäija (fotod 459–461), kus tööd sai kuni 35 inimest.

Võru linnapildis vabariigi aastail suuri muutusi ei toimunud. 1920ndaist on mainimisväärt üks suurem uusehitis – Tarvitajate Ühisuse Põllumees maja Jüri tänaval (fotod 345–358). 1930ndaist leiab neid kaks: maavalitsuse maja (fotod 132...140) ja Eesti Panga hoone (fotod 147, 153, 162, 166), mõlemad turuplatsi ääres. Elamutest olgu nimetatud 1923. aastal valminud väikekorteritega kahekordne puuhoone Karja 5, sellega uute enam kui 10 korteriga elumajade nimekiri piirdubki. Ei ühtki uut koolihoonet ega kultuuriasutust. Elanike arv ometi kasvas – 1913. aasta 4800-lt 1939. aasta 6500-le. Mitmekordselt kasvas ka linna territoorium, mis asutamisest alates oli püsinud 307 hektaril. Riigivanema 21.1.1937 kinnitatud otsusega sai linn juurde 686 hektarit (Võrusoo, raudteejaam, Kubija kasarmud ja nende ümbruskond). Võrusoo «üleandmise» pidulik aktus teelaua ja segaeeskavaga peoga peeti 4. aprillil 1937 Võrusoo koolimajas (fotod 660–663).

Sõda tekitas Võrus parasjagu pahandust, eelkõige turuplatsi, Jüri, Kesk ja Kasarmu tänavaga piirnevas kvartalis ning selle ümbruses. Enamik põlenud hooneid küll taastati või ehitati uuena vanale vundamendile üles. Uue elemendina tekkis pärast varemete koristamist linnaplaanile Võidu väljak (fotod 283–287 ja 363). Elamuehituses olid 1950ndail valdavaks ühepereelamud, mis kerkisid nii linna loodeservas ja sealt edasi 1950. aastal linnaga liidetud Liitval kui lõuna pool raudteed ja Kubijal. 1960. aastal algas kesklinnas seeria I-317 ehk nn hruštšovkade püstitamine, mis 1968. aastal jätkus viiekordsete elamute seeriaga I-318. Ilmselt ei leidu Eestis teist vähemalt sajandivanust linna, kus need tüüpelamud sedavõrd linnapildis mõjule pääseksid. Nagu võib näha kesklinna servalt katlamaja korstna otsast tehtud

panoraamist fotodel 261–264, järgivad elamud rangelt kesklinna tänavate sihti ja rõhutavad täisnurkse tänavatevõrgu harmooniat.

1950ndail sai Võrust tasapisi tööstuslinn. Esimese uue ettevõtte hakkas 1949. aastal toodangut andma leivakombinaat, mille madal viilkatusega hoone Jüri ja Paju tänava nurgal levitas leivalõhna kuni 1981. aastani. Järgmised tehased anti käiku Liitval: linavabrik, nahavabrik (fotod 459–461) ja tellisetehas. 1950ndate lõpupoole laienes tööstuspiirkond Nöörimaal, kus hakkasid tööle mööblivabrik, 3. autobaaas, Võru Mehhaniseeritud Ehituskolonn. 1969. a jaanuaris alustas tootmist Baltimaade suurim piimakombinaat, mille põhitoodanguks sai vene juust. Võru tööstuse lipulaevaks kujunes aga 1959. aastal asutatud gaasianalüsaatorite tehas, mis esialgu seadis end sisse elektrijaama ruumides Võrusool ja 1962. aastaks ehitas selle külge uue hiigelkorpuse (fotod 648–651).

1971. aastal valmis arhitekt Rein Riitsaarel Võru uus generaalplaan, mis nägi ette linna kasvamise kirde suunas Võrumõisa alale. Plaan jäi siiski kinnitamata ning areng jätkus peamiselt Nöörimaa ja Võrusoo seni hoonestamata aladel. Kesklinnas jätkus ehitustegevus 1960ndatega võrreldes väiksema hooga, aga ikka paralleelselt tänavavõrguga. Nii mahtus 1974. aastal Jüri ja Uue tänava vahele uus polikliinik ning 1991. aastal vene kiriku vastaskrundile Lembitu 2 teenindusmaja (foto 182). See hoone ongi õigupoolest viimane suurem uusehitis kogu kunagisel 307-hektarilisel Võru linna territooriumil. Küll aga on viimase 25 aasta jooksul palju hooneid renoveeritud, ümber ehitatud, lisatud juurdeehitisi – alates Võru vanimast majast, praegusest gümnaasiumist, jätkates Georgi hotelli ja Ränduri külalistemaja, Toidukeskuse jm ning lõpetades Tamula supelranna ja kaldapealsega.